

वार्षागिराः ऋज्राश्वाम्बरीष - सहदेव - भयमान - सुराधसः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्

स यो वृषा वृष्ण्येभिः समोका महो दिवः पृथिव्याश्च सम्राट्।

सतीनसत्वा हव्यो भरेषु मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.०१

यः। वृषा- वर्षकः। वृष्ण्येभिः- वर्षणशक्तिभिः। समोकाः- सङ्गतः। महः- महतः। दिवः- आकाशस्य। पृथिव्याश्च- भूमेश्च। सम्राट्- स्वामी। सतीनसत्वा- उदकानां मूलशक्तिप्रवाहानां गमयिता। सतीनमुदकम्। भरेषु- निवाहिषु। हव्यः- आह्वातव्यः। मरुत्वान्- प्राणसंपन्नः। इन्द्रः- स परमेश्वरः। ऊती- रक्षायै। भवतु ॥१॥

यस्यानाप्तः सूर्यस्येव यामो भरेभरे वृत्रहा शुष्मो अस्ति।

वृषन्तमः सखिभिः स्वेभिरेवैर्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.०२

यस्य। यामः- मार्गः। सूर्यस्येव। अनाप्तः- परैरप्राप्तः। वृत्रहा- स वृत्रनाशकः। भरेभरे- प्रतिनिवाहि। शुष्मो अस्ति- बलभूतः। स्वेभिरेभिः- स्वगतिभिः। सखिभिः- स्वमित्रेभ्यः। वृषन्तमः- वर्षकतमः ॥२॥

दिवो न यस्य रेतसो दुर्घानाः पन्थासो यन्ति शवसापरीताः।

तरद्वेषाः सासहिः पौंस्येभिर्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.०३

यस्य । शवसापरीताः- परबलानभिभूताः । दुधानाः- दुहन्तः । रेतसः- तेजोमयाः । पन्थानः-
मार्गाः । दिवः- आकाशात् । न- संप्रति । नजः संप्रत्यर्थो यास्कमते । यन्ति- निःसरन्ति ।
तरद्द्वेषाः- स द्वेषभावनानि तारयति । पौंस्येभिः- वीर्यैः । सासहिः- सहनशीलः ॥३॥

सो अङ्गिरोभिरङ्गिरस्तमो भूदृषा वृषभिः सखिभिः सखा सन् ।

ऋग्मिभिर्ऋग्मी गातुभिर्ज्येष्ठो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.०४

सः- असाविन्द्रः । अङ्गिरोभिः- शोभनगतिशीलैः । अङ्गिरस्तमः- शोभनगतिशीलतमः । भूत्-
भवति । वृषभिः- वर्षकैः । वृषा- वर्षकः । सखिभिः- सुहृद्भिः । सखा सन्- सुहृत् सन् । ऋग्मिभिः-
ऋग्वेदीयैः । ऋग्मी- ऋग्वेदीयः । गातुभिः- सामभिः । ज्येष्ठः- प्रथमः ॥४॥

स सूनुभिर्न रुद्रेभिर्ऋभ्वा नृषाह्ये सासह्यं अमित्रान् ।

सनीळेभिः श्रवस्यानि तूर्वन्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.०५

सः- असाविन्द्रः । सूनुभिर्न- स्वपुत्रसमैः । रुद्रेभिः- मरुद्भिः प्राणविशेषैः । ऋभ्वा- महात्मा ।
नृषाह्ये- नृणां सहनाख्यकर्मणि । अमित्रान्- द्वेषिणः । सासह्यन्- सहते । अभिभवति वा । षह
मर्षणे । षह अभिभवे । सनीळेभिः- समाननिलयैर्मरुद्भिः । श्रवस्यानि- चिदाकाशस्थमन्त्रानुभूतीः ।
तूर्वन्- त्वरयन् । रक्षायै भवत्विति शेषः ॥५॥

स मन्युमीः समदनस्य कर्तास्माकैर्भिर्नृभिः सूर्यं सनत् ।

अस्मिन्नहन्सत्पतिः पुरुहूतो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.०६

सः । मन्युमीः- क्रोधनाशकः । मीजू हिंसायाम् । समदनस्य- सोत्साहस्य कर्मणः । मदी हर्षे ।
कर्ता । अस्माकेभिः नृभिः- अस्मदीयमनुष्यैः । सूर्य- आत्मसूर्यम् । सनत्- संभक्तं करोतु । षण

संभक्तौ । अस्मिन्नहन्- अस्मिन् दिवसे । पुरुहूतः- बहुभिराहूतः । सत्पतिः- सतां पालकः
सत्तामात्रस्य पालको वा । उपासकानां सत्यः पालको वा ॥६॥

तमूतयो रणयञ्छूरसातौ तं क्षेमस्य क्षितयः कृण्वत त्राम् ।

स विश्वस्य करुणस्येश एको मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.०७

शूरसातौ- शूरसंभजनीयकर्मणि । तम्- अमुमिन्द्रम् । ऊतयः- रक्षाभूता मरुतः । रणयन्-
रमयन्ति । क्षितयः- भूमिकाः । तम् । क्षेमस्य- मङ्गलस्य । त्राम्- त्रातारम् । कृण्वत- कुर्वन्ति ।
सः । विश्वस्य- सर्वस्य । करुणस्य- शोभनकर्मणो दयाया वा । एक ईशः- एक ईश्वरः ॥७॥

तमप्सन्त शवस उत्सवेषु नरो नरमवसे तं धनाय ।

सो अन्धे चित्तमसि ज्योतिर्विदन्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.०८

शवसः- बलस्य । उत्सवेषु- प्रवाहेषु । तम् । अप्सन्त- आप्नुवन्ति । नरम्- नेतारम् । नराः-
नेतारः । तम् । धनाय- संपदे आप्नुवन्ति । सः । अन्धे चित् तमसि- अन्धकारे एव अज्ञाने सति ।
ज्योतिः- ज्ञानम् । विदत्- लब्धवान् ॥८॥

स सव्येन यमति ब्राधतश्चित्स दक्षिणे संगृभीता कृतानि । स कीरिणा चित्सनिता धनानि
मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.०९

सः । सव्येन- वामहस्तेन । ब्राधतः- हिंसकान् । यमति- वशीकरोति । यम उपरमे । कृतानि-
साधुभिः कृतानि । दक्षिणे- दक्षिणेन हस्तेन । संगृभीता- गृह्णाति । सः । कीरिणा- सामगायकेन ।
धनानि । सनिता- संभक्तानि करोति ॥९॥

स ग्रामेभिः सनिता स रथेभिर्विदे विश्वाभिः कृष्टिभिर्नृशद्य।

स पौंस्येभिरभिभूरशस्तीर्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.१०

सः। ग्रामैः- प्राणग्रामैः। रथेभिः- लक्ष्यप्रापकगतिभूतवाहनैः। सनिता- दाता। विश्वाभिः- सर्वाभिः। कृष्टिभिः- प्रजाभिः। विदे- विज्ञायते। सः। पौंस्येभिः- वीर्यैः। अशस्तीः- दुःशंसनीयान्दुष्टान्। अभिभूः- अभिभवति ॥१०॥

स जामिभिर्यत्समजाति मीळहेऽजामिभिर्वा पुरुहूत एवैः।

अपां तोकस्य तनयस्य जेषे मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.११

सः। जामिभिः- सबन्धुभिः। अजामिभिर्वा- अबन्धुभिर्वा। एवैः- शोभनगतिभिः। पुरुहूतः- बहुभिर्बहुधाहूतः सन्। मीळहे- आनन्दाय। समजाति- सङ्गच्छते। अपाम्- मूलशक्तिप्रवाहानाम्। जेषे- जयाय निर्गमनायेति भावः। तोकस्य तनस्य- स्ववत्सस्येवोपासकस्य साहाय्यकृदस्ति ॥११॥

स वज्रभृदस्युहा भीम उग्रः सहस्रचेताः शतनीथ ऋभ्वा।

चम्रीषो न शवसा पाञ्चजन्यो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.१२

सः। वज्रभृत्- वज्रायुधधरः। दस्युहा- चोरनाशकः। भीमः- भयङ्करः। उग्रः- उद्गूणतिजाः। सहस्रचेताः- सहस्रप्रणालीयुतज्ञानसंपन्नः। शतनीथः- बहूनां मार्गदर्शकः। ऋभ्वा- महात्मा। शवसा- बलेन। चम्रीषो न- द्यावापृथिव्यन्तर्गततरस इव। चमूशब्दस्तन्नामसु पठितः।

पाञ्चजन्यः- ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रनिषादाख्यपञ्चजनहितः ॥१२॥

तस्य वज्रः क्रन्दति स्मत्स्वर्षा दिवो न त्वेषो र्वथः शिमीवान्।

तं सचन्ते सनयस्तं धनानि मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.१३

तस्य- इन्द्रस्य । वज्रः । स्मत्- भृशम् । क्रन्दति- वृत्राण्याक्रन्दयति । दिवो न त्वेषः-
आकाशसंबन्धज्योतिरिव । र्वथः- गर्जनकर्ता । शिमीवान्- क्रियावान् क्रियेश इति भावः । तम् ।
सनयः- दानानि । धनानि- संपदः । सचन्ते- सेवन्ते ॥१३॥

यस्याजस्रं शवसा मानमुक्थं परिभुजद्रोदसी विश्वतः सीम्।

स पारिषत्क्रतुभिर्मन्दसानो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.१४

यस्य । उक्थम्- मन्त्रम् । मानम्- तज्ज्ञानम् । विश्वतः सीम्- सर्वतः । शवसा- शक्त्या । रोदसी-
द्यावापृथिव्यौ । परिभुजत्- परिपालयति । भुज पालनाभ्यवहारयोः । सः । मन्दसानः-
आनन्दमयः । क्रतुभिः- प्रज्ञाभिः । पारिषत्- नः पारयतु ॥१४॥

न यस्य देवा देवता न मर्ता आपश्चन शवसो अन्तमापुः।

स प्ररिक्वा त्वक्षसा क्षमो दिवश्च मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥ १.१००.१५

यस्य । देवता- देवस्य । शवसः- बलस्य । अन्तम् । देवाः- देवताः । मर्त्याः- मनुष्याः ।
आपश्चन- आपोपि । न आपुः । सः । त्वक्षसा- स्वतनूकरणशक्त्या । त्वक्ष तनूकरणे । क्षमः- भूमेः ।
दिवश्च- आकाशस्य च । प्ररिक्वा- पृथक्कर्ता । रिचिर् विरेचने । विचिर् पृथग्भावे ॥१५॥

रोहिच्छ्यावा सुमदंशुर्लामीर्द्युक्षा राय ऋज्राश्वस्य।

वृषण्वन्तं बिभ्रती धूर्षु रथं मन्द्रा चिकेत नाहुषीषु विश्व ॥ १.१००.१६

रोहिच्छयावाः- रोहितश्यामवर्णा । सुमदंशुः- स्वयंज्योतिर्भूता । सुमत् स्वयमिति यास्कः ।
ललामीः- मुख्या । द्युक्षा- ज्योतिःसदना । ऋज्राश्वस्य-
शोभनगतिशीलाश्वोपलक्षितप्राणयुक्तोपासकस्य । ऋज गत्यादिषु । राये- दानयोगसम्पत्प्राप्तये ।
वृषण्वन्तम्- वर्षणशीलेन्द्रयुक्तम् । रथम्- वाहनम् । धूर्षु- युगसंबन्धिवहनप्रदेशेषु । विभ्रती-
वहन्ती । मन्द्रा- हर्षकरी तृप्तिकरी वा बडवा प्राणात्मिका । नाहुषीषु विक्षु- मनुष्यप्रजासु । चिकेत-
ज्ञायते ॥१६॥

एतत्त्यत्त इन्द्र वृष्ण उक्थं वार्षागिरा अभि गृणन्ति राधः ।

ऋज्राश्वः प्रष्टिभिरम्बरीषः सहदेवो भयमानः सुराधाः ॥ १.१००.१७

इन्द्र- जितेन्द्रिय । वृष्णे- वर्षकाय ते । एतत् त्यत्- तदेतत् । उक्थम्- मन्त्रात्मकं स्तोत्रम् ।
वार्षागिराः- वर्षकमन्त्रोपासकस्यानुयायिनः । राधः- तव संसिद्धिम् । राध संसिद्धौ । गृणन्ति-
स्तुवन्ति । गृ शब्दे । अम्बरीषः- मन्त्रैर्वृत्राणामात्मावरणानां बाधकः । अवि शब्दे । रिष हिंसायाम् ।
अथवा पक्वभावनासंपन्नः सत्पात्रः । अम्ब्यते पच्यते अस्मिन्निति अम्बरीष इति वाचस्पत्ये
शब्दकल्पद्रुमे च । सहदेवः- देवसहचरः । भयमानः- पापभीरुः । सुराधाः- शोभनसंसिद्धियुतः ।
ऋज्राश्वः- शोभनगतिमत्प्राणः । प्रष्टिभिः- प्रकर्षगतिमद्भिरुपासकैः स्तौति ॥१७॥

दस्यूञ्छिम्यंश्च पुरुहूत एवैहत्वा पृथिव्यां शर्वा नि बर्हीत् ।

सनत्क्षेत्रं सखिभिः श्वित्नेभिः सनत्सूर्यं सनदपः सुवज्रः ॥ १.१००.१८

पुरुहूतः- इन्द्रः । दस्यून्- चोरान् । शिम्यंश्च- शमयितृनपि । एवैः- स्वशोभनगतिभिः । हत्वा-
हिंसां कृत्वा । पृथिव्याम्- भूमौ । शर्वा- शत्रुहिंसाकरेण वज्रेण । शृ हिंसायाम् । नि बर्हीत्- तान्
सर्वान् विनाशितवान् । श्वित्नेभिः- शुभ्रैर्भ्राजमानैरिति भावः । श्वित्वं शुक्लवर्णमर्हन्तीति श्वित्ण्याः ।

सखिभिः- मित्रैः। क्षेत्रम्। सनत्- समभजत। सुवन्नः- शोभनायुधः। सूर्य सनत्। अपः
सनत् ॥१८॥

विश्वाहेन्द्रोऽधिवक्ता नो अस्त्वपरिहृताः सनुयाम वाजम्।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ १.१००.१९

विश्वाहा- सर्वाहःसु। इन्द्रः- परमेश्वरः। नः- अस्माकम्। अधिवक्ता- शिक्षकः। अस्तु- भवतु।

अपरिहृताः- विस्तारभावनायुक्ताः। वाजम्- शोभनगतिम्। वज गतौ। सनुयाम- संभजामहे।

सन संभक्तौ। नः- अस्माकं। तत्- तदायुः। मित्रः- स्नेहाधिदेवता। वरुणः-

प्रकृतिनियत्यधिदेवता। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। सिन्धुः- चित्ताधारशक्तिप्रवाहः। पृथिवी-

भूमिः शरीरं वा। उत- अपि च। द्यौः- नभः चित्ताकाशो वा। ममहन्ताम्- महत्त्वसंपन्नं

कुर्वन्तु ॥१९॥